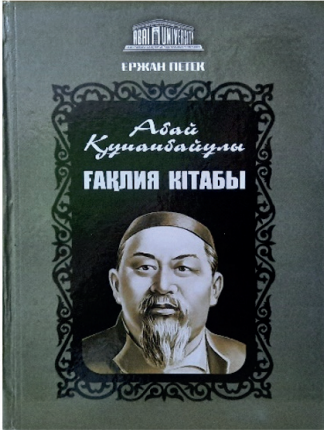

Değerlendirme/Publication Review

ABAY KUNANBAYULI - KİTÂB-I 'AKLIYYE'¹

Marlen ADILOV*

Bugüne kadar Kazakistan’da Abay eserleri üzerine pek çok çalışma yapılmış olmakla birlikte el yazması metin üzerinden transkripsiyonu ve indeksi eksiksiz olarak hazırlanmış bir çalışma henüz yapılmamıştır. Abay’a ait mevcut eserlerin hepsi okurlar için üzerinde oynanmış, çağdaş Kazak dili normlarına göre değişiklikler yapılmış metinlerdir. Bu açıdan bakıldığında Abay şiirleri ile kara sözlerini çağdaş Kazak dilinin gramer özelliklerine göre hazırlamak yerinde bir iştir. Abay’ın eserlerini bütün okuyucuların anlayabileceği bir formda hazırlayıp sunmak ne kadar gerekliyse onun el yazmasını da araştırmacılarla buluşturmak bir o kadar önemlidir. Çünkü Abay dili üzerine araştırma yapanların el yazması metinler üzerinden çalışmaları değer arz ediyor. Çağdaş Kazak dili gramer kaidelerine göre hazırlanıp üzerinde oynanmış metinlere göre üzerinde herhangi bir değişiklik yapılmamış el yazması metinlerin dil açısından daha çok malzeme sunacağı bir gerçektir.

Geliş Tarihi/ Date Applied: 18.12.2020

Kabul Tarihi/ Date Accepted: 15.02.2021

Makalenin Künyesi: Adilov, M. (2021). “Abay Kunanbayuli - Kitâb-ı 'Akliyye'”. *Türk Dünyası Dil ve Edebiyat Dergisi*, 51, 393-396.

DOI: 10.24155/tdk.2021.173

1 Petek, E. (2020). *Abay Kunanbayuli Gakliya Kitabı (Kitâb-ı 'Akliyye)*. Almatı: Ulagat.

* Dr. Öğr. Üyesi, Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi, Erbaa Sosyal ve Beşeri Bilimler Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, marlenadilov88@gmail.com.

ORCID: 0000-0001-9876-4516

Çalışmada Abay'ın *Kara Sözcükler*'inin¹ 1907 yılında Murseyit Bikeuli'nin Arap harfleriyle yazıya geçirdiği nüshası verilmiştir. Arap harfleriyle yazılan kara sözlere ait el yazması tekrar okunup onun yeni bir transkripsiyonu yapılmıştır. Çalışmada el yazması metnin gramatikal indeksi de hazırlanmıştır. Bununla birlikte bu araştırmada çağdaş Kazak dilinden ayrılan fonetik ve morfolojik özellikler ile leksik kullanımlar hakkında bilgiler verilmiştir.

Abay'ın eserleri üzerine yapılan ilmi çalışmalarda Abay'a özgü özelliklerin doğru gösterilebilmesi için imla özelliklerinin mümkün olduğunca eksiksiz verilmesi gerekir. Ancak Abay eserleri üzerine yapılan çalışmaların büyük bölümünde değişiklikler yapıp çağdaş dil normlarına göre çıkarılmaktadır. Bu çalışmanın en önemli özelliği ise metnin üzerinde oynama yapılmadan olduğu gibi verilmiş olmasıdır. Mesela *kaygu+ga*, *kaysu+sı*, *ketür+er*, *ötirik+di*, *adamdık+dın*, *bergen+nün* vb. Oysa bunlar Kazak edebî dilinde *kaygı+ga* "derde", *kaysı+sı* "hangisi", *ketir+er/âkel+er* "getirir", *ötirik+ti* "yalanı", *adamdık+tuñ* "insanlığın", *bergen+nün* "verenin" vb. Bu sebeple elinizdeki çalışma Abay'ın dilini doğrudan el yazması metin üzerinden araştırmak isteyen dil uzmanları için oldukça kıymetlidir.

Kara Sözcükler Arap harfleriyle ve edebî dil olan Çağatay Türkçesi temelinde yazıldığından dönemin dil özelliklerini görmek mümkündür. Abay'ın *Kara Sözcükler*'ini yazıya geçiren hemşehrisi Murseyit Bikeuli'nin (1860-1917) Abay'ın eserlerinin bugünkü nesle ulaşmasında emeği büyüktür. Abay, Murseyit'i yanına alarak ona eserlerini yazıya geçirme görevi vermiştir. Bu sebeple akının eserleri bize Murseyit aracılığıyla yazılı olarak ulaşmaktadır. Murseyit yazıya geçirdiği şiirleri ve *Kara Sözcükler*'i Abay'ın ölümünden sonra baskıya vermiştir. Bu yazmalardan biri de 1907 tarihli yazmadır. Günümüzde Murseyit'e ait el yazması metinler Abay eserlerinin en önemli nüshalarıdır. Bugün büyük bir okur kitlesi tarafından tanınan şiirler ile kara sözlerin tamamı Murseyit defterlerinden alınmıştır. Tek kaynak budur. Çünkü doğrudan Abay tarafından kaleme alınmış yazma yok denecek kadar azdır. Murseyit hoca, kara sözlerin içeriğine noksan getirmese de bazı sözleri Çağatay ya da Arap dilindeki orijinal formuyla kayda geçirmiş gibidir. Dönemin yazı dili geleneğini iyi bilen Murseyit, Abay'ın kullandığı Arapça sözleri edebî dil normlarına göre yazmış olmalıdır. Böyle düşünmemizin sebebi metindeki Arapça kökenli sözlerin tamamının aslına uygun olarak yazılmış olmasıdır. Arap harfleriyle yazılan metindeki kullanışları *Çağatay Dili Sözlüğü*'ndeki eş değerleriyle karşılaştırdığımızda Çağataycadaki formlarıyla bire bir örtüştüğü görülmektedir. Örneğin yazmadaki '*adâlet*, '*acâib*, '*cem*'iyyet, '*dâimâ*, '*dûzâh*, '*rûze* gibi ke-

1 Abay'ın yazmış olduğu nasihat ağırlıklı 45 adet nesri içermektedir.

limeler Kazakçada *ädilet, gajayıp, jamagat, ärdayım, tozak, oraza* olarak yazılmaktadır.

El yazmasında -ç-, -ş- ve -y seslerinin Çağataycadaki gibi korunduğu görülmektedir: *çarça-p* “yorulup” (31/18), *neçük* “nasıl” (10/16), *bala çaga+ga* “çoluk çocuğa” (44/15); *işlegenlik+ine* “yaptığına” (73/18), *uh-şaş* “benzer” (72/3); *yukarı+da* “yukarıda” (71/14); *yırak* “ırak” (64/11).

Bazı kelimelerin hem Çağatay Türkçesindeki hem de çağdaş Kazak Türkçesindeki formlarının bir arada kullanıldıklarını görmek mümkündür: *çap-* “koşturmak” (7/2) - *şab- a ber-* (15/9); *eşüt-mek* “iştirmek” (60/3) - *esüt-diñ* (49/6); *işle-gen* “yapan” (73/2); *iste-p* (40/9) *yalgan* “yalan” (68/15) ~ *jalgan* (11/1), yokluğu “yokluğu” (70/1) ~ joktığı (44/10).

Özellikle el yazmasında Tatar (Kazan) Çağataycasının etkileri de vardır, eserde Türkçe kökenli kelimelerdeki “p” sesinin “f” olarak yazılması dikkat çekicidir: *yafrak* “yaprak” (62/1), *yifek* “ipek” (62/6); *tofrak* “toprak” (20/11); *kirfik* “kirpik” (30/3).

Yazmada Rusça kelimelerin de Kazakça konuşma dilinde yazıldığını görmek mümkündür. Çünkü şimdiki nüshalarda Rusça kelimeler orijinal dildeki şekilleriyle verilmektedir, el yazmasında ise onların söylendiği gibi yazıldığı görülmektedir: *daznaniye* (Rusça ve Abay kitaplarında *doznaniye*) “soruşturma” (3/7); *elektriya* (Rusça ve Abay kitaplarında *elektr*) “elektrik” (67/3); *milyon* (Rusça ve *Kara Sözlər*’de *milliyon*) “milyon” (30/1); *pasrednik* (Abay kitapları ve Rusçada *posrednik*) “aracı” (5/2); *saldat* (Rusça ve Abay eserlerinde *soldat* olarak geçiyor) “asker” (32/10), *tragedi* “trajedi” (72/15); *abrazavaniye* (Rusça ve Abay kitaplarında *obrazovaniye*) “eğitim” (4/5).

Bununla birlikte bugüne kadar Abay eserlerinde *bakalşık* “tüccar” olarak okunan kelimeyi Ercan Petek *buhalçık* “içkici” (31/19) diye okumuştur. Bu Rusçanın sokak dilinde kullanılan bir kelimesidir.

Ercan Petek’in kitabının özelliği, bu zamana kadar çağdaş Kazak Türkçesinin kaidelerine göre değiştirilen ve tıpkıbasım metni verilmeyen Abay’ın eserlerinin Türkiye’deki usule göre metin üzerinde herhangi bir değişiklik yapılmadan olduğu gibi verilmesidir. Yukarıda verilen dil bilimsel örneklerin hiçbiri 1945 yılından beri Abay üzerine yapılan çalışmaların baskılarında görülmez. Kazakistan’da Arap harfli metinler üzerine yapılan çalışmalarda metnin tıpkıbasımı ya da el yazmasının kendisi genellikle verilmez. Bu çalışmada ise Arap harfli el yazması metin kitabın sonuna eklenmiştir. Bu da Türk dünyası ve Abay bilimi, Kazakistan Türkolojisi için büyük katkıdır.

Türkiyeli genç bilim adamı Ercan Petek, Murseyit tarafından yazıya

geçirilen *Abay'ın Kara Sözlere*'ne ait el yazması metni dikkatle okuyup eserdeki dil yapılarını tetkik etti. İlk bölümde 15-18. yy.lar arasında yaşayan Kazak akınlarının 20. yy.ın başında yazıya geçirilen Arap harfli nüshaları ile geç dönem Çağatay Türkçesiyle kaleme alınan *Dîvân-ı Hikmet*'in Kökşetav Nüshası, *Kara Sözlere*'in dil özellikleriyle karşılaştırılmıştır. Burada ses uyumu (ünlü-ünsüz), benzeşme, eski (arkaik) eklerin kullanımı gibi konular ele alınmıştır. Daha sonraki bölümde Arap harfleriyle yazılan el yazmasının Kiril alfabesiyle transkripsiyonu yapılmıştır. El yazmada kullanılan Arap harfleri Kiril alfabesindeki karşılıklarıyla verildi. Kiril alfabesinde olmayan harfler başka sembollerle gösterildi: *č, m, ʒ* gibi.

Çalışmanın en önemli kısmı el yazmasının gramatikal indeksinin eksiksiz verilmiş olmasıdır. İndeks bölümünde kara sözlerin söz varlığı ile bu sözlerden türeyen kelimeler yer almaktadır. Burada bir kelimenin kaç defa kullanıldığını ve nerede geçtiğini görmek mümkündür. Mesela *kıl*-yardımcı fiilinin çeşitli kullanılışları şöyle gösterilmiştir: *kıl 5/15...*; *kıla gör 6/15*; *kıladı 17/11...*; *kıladılar 68/14*; *kıla almas 67/4*; *kılatugun 15/2...*; *kılduk 44/9*; *kılduñız 72/7*; *kılğanuña 38/10*; *kılmakğa 57/12*; *kılmaytugunu 41/1*; *kıluñdar 38/11* gibi. *Kıl*- fiilinin Kazak edebî dilinde işlek olmadığını dikkate alacak olursak (*et-* aktiftir), Abay'da onun Eski Türkçe ve Orta Türkçedeki gibi yaygın olduğunu görürüz.

Kitabın son bölümünde 1907 tarihli metnin tıpkıbasımı yer almaktadır. El yazmasında 44 kara söz bulunmaktadır (Bugünkü kitaplarda 45 kara söz diye geçmektedir). 44 kara sözün üçü ayrı başlıklar altında verilmiştir. İlki "Kitâb-ı Tasdik", ikincisi "Nasihat", üçüncüsü "Sokrat Hakiminin Sözi" başlığı taşımaktadır. Bunlar *Abay Kara Sözlere* kitabında ise ayrı konulu olarak verilmez; 27., 37., 38. kara sözler olarak geçmektedir.

Çalışmanın özelliği bugüne kadar defalarca çağdaş Kazak Türkçesi gramer kaidelerine göre düzenlenmiş olan *Kara Sözlere*'in aslına uygun olarak okunup tıpkıbasımı ile birlikte verilmiş olmasıdır. Abay'ın dili üzerine yapılan çalışmaların kaliteli ve ispatlanabilir nitelikte olması için el yazmasındaki nüsha üzerinden araştırma yapmak gerektiği açıktır. Elinizdeki bu çalışma sözü edilen nitelikte bir çalışmadır.